
ALAN BIRDSVORT, TEREZA KAJL

VEGETARIJANSKI IZBOR

Spekulacije o dugoročnim posledicama mogućeg smanjivanja potrošnje mesa uopšte, i nekih tipova mesa posebno, neminovno nas dovode do glavne teme: vegetarijanstva. Jer, ako je jedenje mesa puno simboličke, onda i namerno odbacivanje mesa kao hrane mora imati vlastitu ubedljivu simboliku. U mnogim zemljama u razvoju potrošnja mesa je zaista veoma mala, naročito na Dalekom istoku i u Africi. Odista, čak i kad imamo u vidu čitav raspon životinjskih proizvoda koje ljudi jedu (uključujući iznutrice, masnoće, mlečne proizvode, jaja i ribu), broj kalorija po stanovniku dnevno koje potiču od svih namirnica životinjskog porekla u Africi je 111, a na Dalekom istoku 151, dok u zapadnoj Evropi taj broj iznosi 1.255 i 1.206 kalorija u Severnoj Americi (Grigg, 1993: 69). S obzirom da u okviru ovih proseka ima mnogo individualnih varijacija, jasno je da su mnogi ljudi u zemljama u razvoju zapravo vegetarijanci. To vegetarijanstvo, međutim, nije stvar izbora, a oni kojih se to tiče obično bi jeli više proizvoda životinjskog porekla kad bi to sebi mogli da priušte.

Pravi izazov za društvenu nauku jeste da objasni ne nevoljno nego voljno vegetarijanstvo. Drugim rečima, relevantna pitanja su: 'Koji su uslovi u kojima se vegetarijanstvo može javiti kao održiv i privlačan izbor i koje kulturne sile i individualni motivi podstiču njegovo prihvatanje?' Svaki pokušaj da se odgovori na ta pitanja komplikuje to što samo vegetarijanstvo nikako nije jasan koncept, a i sam termin je relativno skorijeg porekla. Pojedinci koji sebe definišu kao

'vegetarijance' mogu imati vrlo različite obrasce ishrane. Možda bi se najjednostavnije izašlo na kraj s ovom varijacijom ako bi se konceptualizovala u smislu jednostavne linearne skale koja se odnosi na strogost podrazumevanih isključenja. Na levoj strani, ili najmanje strogom kraju skale, bili bi oni koji se definišu kao vegetarijanci koji mogu da jedu jaja, mlečne proizvode, ribu (ili ljuskare), čak i meso (posebno belo meso) u retkim prilikama. Idući ka desnom kraju, nalaze se oni koji izbacuju svako meso i ribu, ali i dalje jedu jaja i mlečne proizvode. Dalje udesno, nalaze se oni koji isključuju jednu ili drugu od ovih kategorija i oni koji, recimo, jedu samo sir bez mase. Još dalje udesno, dolazimo do granice veganizma, koji zahteva uzdržavanje od svih životinjskih proizvoda. Međutim, čak se i veganizam rangira po strogosti. Može biti spora među veganima o tome da li treba jesti med i da li upotrebljavati neprehrambene proizvode životinjskog porekla (recimo kožne cipele i neke lekove). Na kraju desne skale je biljojed koji jede samo biljne proizvode koji ne podrazumevaju ubijanje biljke davaoca.

Dakle, vegetarijanstvo je očito složen skup međusobno povezanih načina ishrane, i u ovom poglavlju ukratko ćemo se pozabaviti njegovom istorijskom pozadinom kao i savremenim tokovima, te uvidima u njegove savremene manifestacije koji se mogu izvesti iz skorašnjih empirijskih istraživanja društvenih nauka.

ISTORIJSKA I KULTURNA POZADINA

U prvom poglavlju smo unekoliko razmotrili korene obrazaca čovekovog održanja i konstatovali kako se svestranost čoveka lovca-skupljača, koji je koristio od svih vrsta možda najveći raspon izvora hrane, može smatrati jednim od najvažnijih činilaca evolutivnog procesa ljudske vrste i njenog progresivnog kolonizovanja neverovatno raznolikih kopnenih habitata. Razume se, opstanak u zahtevnim uslovima neminovno podrazumeva maksimalno korišćenje raspoloživih izvora hrane, pri čemu je raznovrsnost nezamenljivo obezbeđenje protiv nestašica određenih prehrambenih namirnica do kojih neminovno dolazi zbog prirodnih promena. Pod takvim uslovima neverovatno je da bi se ljudi posve namerno odlučili da izbace čitavu klasu prehrambenih namirnica (npr. životinjske proizvode uopšte, ili posebno meso); tak-

vo dobrovoljno odricanje bilo bi jednostavno odviše rizično za jednog svaštojeda. To, naravno, ne znači da od ranih stupnjeva razvoja kulture ljudi nisu praktikovali izbegavanje nekih namirnica ili priznavali da su tabuisane. Ipak, odluka da se kompletno izbací konzumiranje svih oblika mesa, na primer, mogla bi se doneti jedino u kontekstu sigurnog snabdevanja hranom koja obezbeđuje neophodni nutricionistički unos. To, sa svoje strane, podrazumeva da je do voljnog odbacivanja mesa najverovatnije moglo da dođe prvo u kontekstu sedetarnih zemljoradničkih društava, među pojedincima ili grupama u nutricionistički povlašćenom i sigurnom položaju. Takvo odbacivanje bi gotovo izvesno nosilo snažnu simboličku poruku, možda odstupanja od preovlađujućih kulturnih pretpostavki.

Ono malo što znamo o odbacivanju mesa u ranim fazama evolucije civilizacije izgleda da se slaže s ovom pretpostavkom. Grčki filozof i matematičar Pitagora (rođen oko 580 g. p.n.e.) je, na primer, propovedao doktrinu po kojoj je duša besmrtna i može da se seli u druga živa bića. Stoga se ubijanje i jedenje ma kog živog bića može smatrati ubistvom pošto selidba duša podrazumeva srodnu i zajedničku sudbinu svih životinja. Pitagorino učenje koje je bilo spoj ideja poteklih iz Egipta, Vavilona, moguće čak i iz hinduizma i zoroastrizma (Spencer, 1993: 59) nametnulo je njegovim direktnim sledbenicima strogo vegetarijanstvo. Mada nam je poznato malo stvarnih detalja iz Pitagorinog života, izgleda da su on i najuži krug njegovih pristalica živeli na hlebu, medu, cerealijama, voću i ponekom povrću (Spencer, 1993: 46). U izvesnom smislu, ta bezmesna ishrana i učenje na kom je počivala, mogli bi se, delom, smatrati reakcijom na naglasak koji je grčka kultura stavljala na konzumiranje velikih količina mesa i povezivanje tog prejedanja sa herkulovskom snagom i atletskim sposobnostima (Spencer, 1993: 38). Osim toga, pitagorejsko učenje oličavalo je ono što bi danas smatrali environmentalističkim elementima, a na Pitagorino protivljenje nekim od osnovnih usvojenih elemenata *statusa quo* njegovog društva ukazuje činjenica da su njegovi sledbenici u biti bili autsajderi, koji su svesno težili samoći i izdvojenosti (Dombrowski, 1985: 50).

U intelektualnoj eliti helenističke ere i rimskog sveta, neke ličnosti isticale su svoje vegetarijanstvo razvijajući i proširujući argumente iz prethodnog perio-

da. Rimljanin Seneka zagovarao je vegetarijanstvo iz moralnih razloga, mada to što je zbog takvog stava verovatno postao politički sumnjiv znači da je njegovo javno zastupanje bilo relativno prigušeno (Dombrowski, 1985: 81). I pesnik Ovidije je zastupao vegetarijanstvo iz moralnih razloga, a njegov odnos prema patnji životinja može se pratiti unatrag do starijih pitagorejskih argumenata. Plutarh (rođen oko 46. g.) je napisao ogleđ upravo o jedenju mesa i moralnim i filozofskim osnovama za odricanje od te prakse. Zanimljivo je da je Plutarh odlučno tvrdio da je jedenje mesa krajnje neprirodan čin za ljudsko biće. Tu pretpostavku hteo je da dokaže predlažući da bi oni koji hoće da jedu meso trebalo lično da ubiju životinju, bez pomoći ikakvog oruđa i oružja, kao što čine životinje mesožderi i potom pojedu sirovo meso (Dombrowski, 1985: 93). Smatralo se da prosečna čovekova nesposobnost ili nevoljnost da poćini tako direktno mesožderska dela ukazuje da je meso nepodobno za ljudsku ishranu. Jedan drugi antićki filozof, o kome nam je poznato da je ćitav svoj rad posvetio raspravama o vegetarijanstvu bio je Porfirije, rođen u Tiru 232. g. Njegova velika rasprava u ćetiri knjige znaćajna je zbog toga što vrlo detaljno razmatra i argumente u prilog vegetarijanstvu, ali i one filozofske i popularne protiv vegetarijanstva, kako bi ih pobio. Međutim, kao što primećuje Spenser (Spencer, 1993: 107), Porfirije je umro 306, samo nekoliko godina pre nego što je car Konstantin 313. godine priznao hrišćanstvo za zvanićnu religiju rimskog sveta. Hrišćanska doktrina o nadmoći ćoveka u svetu prirode postala je dominantna, a pitagorejska tradicija ćiji je naslednik, na neki naćin, bio Porfirije, s njenim odbacivanjem ubijanja životinja radi hrane, biće efikasno potisnuta za narednih mnogo vekova.

U grćkom i rimskom svetu, vegetarijanstvo elite i ućenih bilo je, u stvari, neka vrsta kritike ortodoksnih moralnih i kulturnih pretpostavki. Nasuprot tome, vegetarijanstvo u Indiji razvilo se kao jedan skup ideja i ogranićavajućih pravila u ishrani koji će se, na kraju, naći u samom središtu religijskih i etićkih verovanja. Osnovno ućenje hinduizma o selidbi duša kroz stalno kruženje smrti i ponovnog raćanja sadri obećanje oslobođenja iz kruga jedino progresivnim oćišćenjem, sve do ponovnog sjedinjenja same duše s bramanom (ili bramom), božanskom životnom silom univerzuma od koje potiće sve živo i kojoj se ko-

načno vraća. Ta doktrina koja otelovljuje koncept o svetosti krave, u stvari podrazumeva vegetarijanstvo s obzirom na prisustvo duše u svim živim bićima. Štaviše, načelo karme zahteva da čin ubijanja, kao takav, bude kažnjen u sledećoj reinkarnaciji stavljanjem niže na skali životnih oblika (na čijem dnu je đavo, a krava odmah posle čoveka). Te indijske doktrine, čiji je integralni deo vegetarijanstvo vrlo su stare, njihovi koreni sežu unatrag do učenja koja su u pisanom obliku postojala još 800. g. p.n.e. (Spencer, 1993: 77).

I budizam čiji je osnivač plemić Gautama Buda za kog se veruje da je rođen oko 556. g. p.n.e. u severnoj Indiji, uključuje doktrinu o selidbi duša. Nirvana, konačno oslobođenje od ciklusa reinkarnacija i dostizanje apsolutnog blaženstva, ostvariva je jedino gašenjem svih želja i ovozemaljskih preokupacija. Gautama (poznat kao Buda ili prosvetljeni) je propovedao saosećanje prema svim živim stvorenjima i izbegavanje nasilja. Ipak, izgleda da je eksplicitno vegetarijanstvo uneto u budističku doktrinu znatno kasnije, a najjasnije je izloženo u tekstu koji je 430. g. preveden na kineski (Spencer, 1993: 84). Budizam će se proširiti nadaleko izvan Indije (recimo, u Kinu, Tibet i Japan). Za razliku od njega, džainizam takođe osnovan na potkontinentu (osnivač je Mahavira, rođen 599. g. p.n.e.), zastupanjem totalnog nenasilja i strogog vegetarijanstva, uglavnom je ostao ograničen na zapadnu Indiju.

Dok je zastupanje vegetarijanstva ili odricanja od mesne hrane inherentno hinduizmu, budizmu i džainizmu, to jamačno nije slučaj sa judaizmom i hrišćanstvom. U stvari, opširna lista čistih i nečistih stvorenja u Trećoj knjizi Mojsijevoj koja se zove levitska i Petoj knjizi Mojsijevoj koja se zove zakoni ponovljeni, implicira da će ortodoksni jesti meso onih stvorenja koja je Bog proglasio odgovarajućim. Osim toga, s obzirom na uticaj Mojsijevih zakona o ishrani na hrišćanska verovanja i doktrinu da Bog jemči čovekovu nadmoć nad prirodnim svetom, izgleda da se vegetarijanstvo i hrišćanstvo ne slažu baš najbolje. Tako Spencer (1993: 127) ističe da je potpuno odbacivanje konzumiranja mesa u ranoj hrišćanskoj crkvi bilo moguće jedino kao pomoć u postizanju višeg stupnja askeze i duhovnosti. I stvarno, odbijanje konzumiranja mesa počelo se vezivati za radikalne jeresi koje su dovodile u pitanje autoritet Katoličke crkve.

Dve poznate sekte, čije su jeresi uključivale vegetarijanstvo, bili su bogumili koji su se pojavili u 10. v. u Bugarskoj, i katari, koji su se prvo raširili u severnoj Italiji, a potom u Francuskoj od 11. do 14. veka. Možda paradoksalno, centralno mesto mesa u hrišćanskoj ishrani potvrđuju crkveni propisi koji zahtevaju uzdržavanje od te cenjene namirnice u određene dane ili u kontekstu određenih religijskih praznika (Montanari, 1994: 78). Ta privremena uzdržavanja mogla bi delovati kao jasne demonstracije pokajničkog samoodricanja.

Međutim, u doba renesanse, učenja klasičnih mislilaca ponovo postaju uticajna. Kritika okrutnosti koju ljudi nanose životinjama, pojavljuje se kod Erazma Roterdamskog i engleskog državljanina ser Tomasa Mora (Spencer, 1993: 185-6), kao i u delima francuskog humaniste Mišela de Montanja (Barkas, 1975: 75-6). Čovek koji je možda bio vodeća ličnost renesanse i kasnije bio smatran njenim otelovljenjem, Leonardo da Vinči, bio je ubeđeni vegetarijanac. Međutim, tvrdi se da postoji duboka i nerazrešena suprotnost između Leonardnovog vegetarijanstva i osećanja prema životinjama na jednoj strani, i njegovog oduševljenog angažovanja u umeću ratovanja i projektovanju oružja, na drugoj (Barkas, 1975: 72).

Italijanski plemić Luidi Kornaro /Luigi Cornaro/ je 1558. u svojoj 83. godini objavio prvi u nizu ogleđa u kojima je veličao higijenska i zdravstvena svojstva bezmesne ishrane. Barkas (1975: 73-5) smatra Karnara (koji je poživio 100 godina) za prvog modernog zagovornika ideje vegetarijanstva, kao sredstva za unapređenje zdravlja i dugovečnosti. U narednom veku je jedan Englez, Tomas Trajon /Thomas Tryon/ napisao niz knjiga, među njima i *The Way to Health* /Put do zdravlja/, u kojima se žestoko protivio jedenju mesa, kako iz moralnih tako i iz zdravstvenih razloga, i strastveno zagovarao vrline vegetarijanske ishrane. No, Trajon i drugi zastupnici vegetarijanstva (među njima i lekar Džordž Čejn /George Cheyne/), bili su u to vreme relativno izolovani glasovi u opštoj klimi u kojoj je konzumiranje mesa postajalo sve popularnije, i u kojoj je Henri Mur /Henry More/ mogao 1653. da ustvrdi kako je stoci i ovcama život zajemčen samo da bi im meso ostalo sveže dok ne bude potrebno za ljudsko jelo (Spencer, 1993: 213). Ipak je, tvrdi Spencer, sa usponom humanizma i intenzivnijim propitivanjem hrišćanskog svetonazora,

vegetarijanstvo moglo da osvoji veći broj uglednih preobraćenika, među kojima je najugledniji i najkontroverzniji bio pesnik Šeli, osnivač metodizma, Džon Vesli /John Wesley/ i reformator zatvora Džon Hauard /John Howard/.

Možda se najvažniji jednokratni događaj u razvoju vegetarijanstva kao koherentnog pokreta i skupa ideja i argumenata, desio 30. septembra 1847. godine, u Norsvud Vili, Ramsgejt, Kent. Na tom skupu nastalo je Vegetarijansko društvo i zvanično je usvojen termin 'vegetarijanski'. (Mada smo zbog pogodnosti dosad u ovoj glavi koristili termin vegetarijanski da označimo bezmesnu ishranu uopšte, reč nije bila uobičajena sve do 1840-ih godina; pre toga su korišćeni izrazi kao 'pitagorejci' ili 'biljna dijeta' da bi se označili vegetarijanci i vegetarijanstvo.) Sa osnivanjem Vegetarijanskog društva, široki krug pojedinaca koji su se, iz bilo kojih razloga, držali bezmesne ishrane stekao je središte za svoja uverenja i forum za rasprave (Barkas, 1975: 85). Kao direktan rezultat osnivanja britanskog Vegetarijanskog društva, 1850. je sazvana konvencija američkih vegetarijanaca, a 1867. je osnovano Nemačko vegetarijansko društvo, koje je održavalo tesne veze s britanskim i američkim pokretom (Spencer, 1993: 274). Povrh toga, međunarodnoj vidljivosti vegetarijanstva doprinelo je i to što su njegovi pobornici bili istaknuti književnici kao Tolstoj i Džordž Bernard Šo (iako je ovaj drugi uvek isticao da njegovo vegetarijanstvo ima veze sa zdravljem i ekonomskim pitanjima, a ne s načelnim odbacivanjem ubijanja životinja). Za Spensera, međutim, nije slučajno to što je jedan koherentan vegetarijanski pokret prvo nastao u Engleskoj u 19. veku. Sama urbanizacija okupila je vegetarijance i koncentrisala ih, istovremeno ih odvajajući i izolujući od surove realnosti seoskog života. Pored toga, tokom 19. i 20. veka vegetarijanstvo je održavalo svoje stare veze sa radikalizmom i disidentstvom, razvijajući se u bliskim odnosima sa srodnim pokretima kao što su socijalizam, briga za životinje i pacifizam (Spencer, 1993: 294).

PROCENA RASPROSTRANJENOSTI SAVREMENOG VEGETARIJANSTVA

U našoj raspravi o korenima vegetarijanstva teško se oteti zaključku da je taj posebni skup uverenja i pra-

kse u ishrani bio tipičan izbor za koji su se opredeljivali izuzetni ili neobični pojedinci. U izvesnom smislu, odluka da se odbaci konzumiranje mesa mogla bi se shvatiti i kao stav koji podvlači i dramatiizuje različitost te jedinke, čak nadmoć u moralnom i intelektualnom pogledu u odnosu na ostatak čovečanstva. Međutim, ta veza između vegetarijanstva i izuzetne jedinke (intelektualca, umetnika, filozofa, vizionara) doživela je poslednjih decenija neke važne promene. U pojedinim zapadnim društvima privlačnost vegetarijanstva nadišla je srazmerno uske krugove privrženika toliko da njene pristalice više ne broje na prste jedne ruke, već na milione. Sasvim očito, tako upadljiva promena u popularnosti jedne nekad opskurne i misteriozne opcije traži objašnjenje i kasnije u ovoj glavi daćemo pregled ponuđenih vrsta objašnjenja. No, ako tvrdimo da je vegetarijanstvo sada postalo 'masovna' pojava, morali bismo imati i neku predstavu o kojim se brojkama radi i procentu stanovnika zemlje kao što je Ujedinjeno Kraljevstvo, na primer, koji se mogu smatrati vegetarijancima. Postoje značajne teškoće u nalaženju odgovora na takva pitanja. Kao što smo već videli, vegetarijanstvo ni u kom slučaju nije jednostavan koncept i ima mnogo varijeteta koji prelaze jedan u drugi. Istraživač se neminovno suočava sa problemom da li da stvara skup objektivnih definicija varijeteta vegetarijanstva i operiše u tim kategorijama, ili da radi sa subjektivnim samodefinicijama ispitanika, koje mogu varirati ili čak biti pozitivno idiosinkratske.

U stvari, raspoloživi podaci za zemlje kao što su Ujedinjeno Kraljevstvo i SAD su retki i prilično fragmentarni. Možda najkonzistentniji skup rezultata za UK predstavlja serija ispitivanja koju je za kompaniju Rialit sproveo Galup između 1984. i 1993. godine (Realeat Survey Office 1993). Tokom te decenije udeo ispitanika koji su sebe svrstavali u vegetarijance ili vegane stalno je rastao, od 2,1% 1984. do 4,3% 1993. U istoj deceniji je udeo ispitanika koji su izveštavali o svom izbegavanju crvenog mesa skočio sa 1, % na 6,5%, dok je procenat onih koji izveštavaju o smanjenoj ukupnoj konzumaciji mesa porastao sa 30 na 40%. Sledeće istraživanje u tom nizu bilo je sprovedeno 1995. uz primenu slične metodologije, na uzorku od 4237 ispitanika starijih od 16 godina, stratifikovanih po veličini regiona i grada (Realeat Survey Office 1995). Rezultat je bila procena od 4,5%

vegetarijanaca u odrasloj populaciji. Zanimljivo je da rezultati takođe nagoveštavaju da bi se oko 12% odrasle populacije moglo smatrati onima koji ne jedu meso (to jest, vegetarijancima, veganima ili onima koji više ne jedu crveno ili belo meso). Rezultati istraživanja iz 1995. godine isto tako ukazuju da ispitanici koji se okreću od konzumiranja mesa teže isticanju brige za zdravlje, odgovarajući na pitanje o motivaciji. U tim podacima jasno se pojavljuje i važnost pola: među ženama (5,8%) je dva puta viša stopa vegetarijanstva nego među muškarcima. Na uticaj uzrasta kao dopunskog činioca ukazuje činjenica da je najveći procenat vegetarijanaca u istraživanju 1995. nađen u kategoriji žena između 16 i 24 godine (12,4%). Po nalazima ovog istraživanja bar 25% mladih ispitanica u ovoj starosnoj grupi izvestilo je da se uzdržava od konzumiranja mesa. Istraživanje je osvetlilo i posebnu ulogu društvene klase u vegetarijanstvu, s najvišom stopom među ispitanicima iz 'AB' kategorije (6,2%).

Unekoliko drugačija slika proizlazi iz istraživanja koje su za Vegetarijansko društvo sproveli istraživači sa Bredford univerziteta (Vegetarian Society 1991). Istraživanje se zasnivalo na kvota uzorku (starost, pol, društvenoekonomska grupa i region) od 942 odrasle (starijih od 18 godina) i 2651 mlade osobe od 11 do 18 godina.

U grupi starosti od 11 do 18 godina, 8% ispitanika reklo je za sebe da su vegetarijanci, a brojka za uzorak u celini je 7%. Među odraslim ispitanicima iz uzorka, žene su pokazale znatno veću stopu vegetarijanstva od muškaraca (10% u odnosu na 4%). Zanimljivo je, međutim, da istraživanje nije ukazalo na klasni činilac u opredeljivanju za vegetarijanske obrasce ishrane na koje upućuju istraživanja Rialita. U stvari je najveći procenat vegetarijanstva nađen među ispitanicima iz 'C1' i 'C2' kategorije. Osim toga, iako su rezultati Rialita pokazali da su zdravstveni razlozi osnovna motivacija za okretanje vegetarijanstvu, bredfordski podaci ukazuju da je briga za tretman životinja koje se jedu među odraslima važna koliko i briga za zdravlje. U grupi uzrasta od 11 do 18 godina, stvarno je briga za tretman domaćih životinja primarni motiv opredeljenja za vegetarijanstvo.

Bez obzira na primetne razlike između ova dva izvora, izgleda razumno proceniti na osnovu njihovih

rezultata da se procenat samodefinisanih vegetarijanaca u populaciji UK (bez male dece) kreće između 4 i 7%, kao i da taj procenat stalno raste. Na porast popularnosti vegetarijanstva u Britaniji posredno ukazuje i statistika o broju članova Vegetarijanskog društva, koji se više nego udvostručio od 1980. do 1995 (sa oko 7500 na 18550). Naravno, ovo povećanje ne može se uzeti kao direktan dokaz uspona vegetarijanstva (kao što ćemo kasnije videti u ovoj glavi, istraživanje pokazuje da među vegetarijancima postoji znatna razlika između 'onih koji pristupaju' i onih 'koji ne pristupaju'). Međutim, ono što taj porast stvarno osvetljava, jeste povećana vidljivost vegetarijanstva i složenih pitanja koja ga okružuju.

Bilo je različitih pokušaja da se proceni broj vegetarijanaca u SAD. Pozivajući se na ASPCA kao izvor, Delahojd /Delahoyde/ i Desperič /Desperich/ (1994: 135) pominju broj od oko 15 miliona. Staler /Stahler/ (1994), pozivajući se na izveštaj Ministarstva za poljoprivredu o nacionalnoj potrošnji hrane 1977-8, navodi da se 1,2% od 37 135 ispitanika izjasnilo kao vegetarijanci, i ukazuje na to da se skorije procene kreću od 3 do 7%. Zanimljivije je što Staler opisuje odgovore dobijene na pitanje o namirnicama životinjskog porekla u ishrani iz Roperovog istraživanja javnog mnjenja 1994. godine. To istraživanje zasnivalo se na kućnim intervjuima sa 1978 ispitanika starijih od 18 godina, a uzorak je bio koncipiran da bude reprezentativan za odraslu populaciju kontinentalnog dela SAD. Postavljeno pitanje nije se oslanjalo na samodefinicije intervjuisanih; od njih je traženo da odgovore koje životinjske proizvode *nikad* ne jedu, a lista koja im je ponuđena uključivala je meso, živinu, ribu/morske plodove, mlečne proizvode, jaja, med. Na osnovu dobijenih rezultata Staler (1994: 6-9) tvrdi da je 95% verovatno da se procenat vegetarijanaca/vegana u populaciji SAD kreće između 0,3 i 1%. To je, razume se, mnogo manja brojka od one koja se po pravilu dobija primenom jednostavnijeg pristupa samodefinisanja. Ti nalazi pružaju određenu empirijsku potporu tvrdnji da mnogi ljudi sebe mogu smatrati vegetarijancima iako (makar i povremeno), osim mlečnih proizvoda i jaja, jedu i druge namirnice životinjskog porekla.

Već smo primetili da vegetarijanstvo i veganizam pokrivaju širok spektar izbora i izbegavanja u ishrani. Zato uvek moramo imati na umu da se aktuelni ob-

rasci nečije ishrane i njegova/njena konceptualizacija tih obrazaca u stav prema ishrani ili životni stil ne moraju uvek savršeno poklapati. U sociološkom smislu, konceptualizacije moraju biti vredne pažnje i analize, koliko i obrasci koji su opaženi ili o kojima je izvešteno.

Stoga su, u stvari, samodefinisano vegetarijanstvo i veganizam osnovni predmet analize u ovoj glavi.

MOTIVI I RETORIKA

Priznajemo da su podaci koje smo razmotrili srazmerno retki, ali ipak ukazuju da u zapadnim društvima kao što su britansko ili američko samodefinisanih vegetarijanaca ima na milione. Objašnjenje vegetarijanstva kao rasprostranjene pojave je proces koji se mora odvijati bar na dva nivoa. Prvo, moramo da razmotrimo pitanje motiva koji stoje iza individualne odluke da se usvoji neki oblik vegetarijanstva. Drugo, moramo pokušati da opišemo šire društvene i kulturne procese ili uslove koji doprinose takvom zaokretu ka izbegavanju mesa ili izbegavanju namirnica životinjskog porekla uopšte. U ovom odeljku ispitaćemo vrste motiva koje pominju pristalice vegetarijanstva. U takvom kontekstu, međutim, nije nužno lako razlikovati okolnosti koje mogu primorati pojedinca da napravi neki izbor, od argumenata koje isti pojedinac može retrospektivno upotrebiti da opravda taj izbor, ili da podstakne druge da naprave isti izbor. U izvesnom smislu, dakle, teme o kojima ovde raspravljamo odnose se i na motive i na ono što je Maurer (1995: 146-7) nazvao 'retorički idiomi', koji se mogu upotrebiti u zastupanju vegetarijanstva. Tematski naslovi koje koristimo, u nekim slučajevima se preklapaju i treba imati u vidu da ne predstavljaju međusobno isključive kategorije.

Moralna tema

Već smo videli kako su moralni obziri zbog patnji nanetih ma kojoj životinji da bi se dobilo meso bili u središtu mišljenja klasičnih filozofa koji su bili zagovornici vegetarijanstva. Isti ti moralni obziri čvrsto stoje i u argumentacijama kasnijih zastupnika, a razvili su ih i o njima dosta detaljno raspravljali i brojni savremeni filozofi.

Singer (1976), na primer, iznosi etički argument u prilog vegetarijanstva na temelju odbacivanja 'sapi-

entizma', oblika diskriminacije prema ne-ljudskim stvorenjima koji smatra uporedivim s rasizmom i seksizmom u kontekstu ljudskih odnosa. Sposobnost životinja da doživljavaju patnju i uživanje podrazumeva da one imaju interese koje ne treba kršiti i da nisu prosto kartezijanski automata, nesvesne bola i s onu stranu granice moralnih obzira. Tako se smatra da temeljno utilitarističko načelo smanjenja patnje nalaže prihvatanje vegetarijanske ishrane. Drugi filozofi, kao Midžli /Midgley/ (1983) takođe odbacuju stav, duboko ukorenjen u religijskoj i filozofskoj tradiciji zapadne misli, da se životinje legitimno mogu isključiti iz moralnih obzira i, stoga, mogu biti slobodno eksploatisane kao izvor hrane i za druge potrebe. Midžli stvarno eksplicitno tvrdi da se granice moralnih obzira istorijski stalno pomeraju, te da moramo priznati da one sad mogu probiti barijeru vrste i važiti i za neka ne-ljudska stvorenja.

Međutim, rezerve prema problemima koje sobom povlači pokušaj da se koriste utilitaristički pojmovi u raspravi o pravima životinja (Singer, 1976), naveo je druge filozofe da prihvate drugačiji smer razmišljanja kako bi obezbedili moralni osnov vegetarijanstva. Recimo Rigan (Regan, 1984) tvrdi da, čak i ako prihvatimo da životinje ne mogu da budu moralni akteri, neke kategorije životinja mogu se smatrati moralno podobnim pa otud i bićima koja poseduju inherentnu vrednost koja nalaže naše poštovanje. To načelo poštovanja efikasno isključuje njihovu upotrebu u ishrani. Slične argumente koristi i Klark (Clark, 1984), koji posebno naglašava ideju da ljudi, po samoj svojoj prirodi kao inteligentna bića, snose posebnu odgovornost za upravljanje stvorenjima s kojima čine složenu zajednicu živih bića, pri čemu to upravljanje podrazumeva odbacivanje eksploatacije životinja kakvo je uključeno u jedenje mesa.

Ono što, u stvari, opširni i ponekad zamršeni diskursi filozofa kao što su pomenuti predstavljaju, jesu pokušaji da se elaboriraju i ekspliciraju duboko ukorenjena strahovanja i strepnje vezani za korišćenje životinja za jelo.

Tema proizvodnje hrane

Ova tema zasniva se na pretpostavci da proizvodnja mesa predstavlja neopravdano ekstravagantno korišćenje prirodnih izvora. Tvrdi se da se proizvodnjom

biljnih useva za direktnu ljudsku ishranu izbegavaju energetske gubice koje podrazumeva hranjenje stoke proizvodima (kao što su žitarice) podobnim za zadovoljenje čovekovih prehrambenih potreba. Ova vrsta argumentacije ima i ekološke i moralne implikacije. U ekološkom smislu, proizvodnja mesa vidi se kao proces koji nepotrebno teško opterećuje prirodu sredinu, koja se eksploatiše ekstenzivno i intenzivno da bi se održala ili povećala količina životinjskih proteina. Posebna pažnja usmerena je na uništavanje ili degradaciju prirodnih habitata, kao što su tropske kišne šume, da bi se proširile površine za stočne farme, ali i na dugoročne ekološke efekte velike ispaše, posebno u neplodnim ili poluneplodnim oblastima. Tako se zabrinutost vegetarijanca povezuje s brigom ekologa, a vegetarijanstvo predstavlja kao skup prehrambenih izbora koji podrazumevaju obrasce proizvodnje hrane koji imaju manji ekološki uticaj od metoda modernih farmi i, u krajnjem, održiviji su.

Moralna dimenzija teme proizvodnje hrane ne odnosi se na prava i interese životinja (kao prethodna), već na interese čoveka. Ovde je argument da su očite globalne nejednakosti u nutricionom statusu, bar delom, posledica preusmeravanja izvora ka proizvodnji mesa za dobro potrošača u najbogatijim ekonomijama. U tom smislu, vegetarijanstvo se konceptualizuje kao način redukovanja onoga što se smatra negativnim delovanjem proizvodnje mesa na globalni sistem hrane, jer oslobađa ključne izvore za proizvodnju biljne hrane. Tako uvećana proizvodnja, predviđa se, mogla bi se iskoristiti za ublažavanje gladi i pothranjenosti u oblastima u kojima je nedostatak hrane endemski.

Religijsko-duhovna tema

Religijski ili duhovni element u vegetarijanskim ideologijama je veoma star i, kao što smo videli, može se pratiti unazad sve do doktrina o selidbi duša u staroj grčkoj misli i tako velikim religijama kakve su hinduizam i budizam. U srednjovekovnom mišljenju se održavanje od mesne hrane često vezivalo za duhovnost, čistotu i asketizam, jer se smatralo da ta hrana oličava sve što je telesno, zemaljsko i podložno kvarenju. Meso je povezivano i sa životinjskim strastima, a smatralo se da njegovo izbegavanje povećava kontrolu pojedinca nad svojim apetitima i sek-

sualnošću. Tvigova (Twigg, 1979) smatra da su se slične ideje održale i u kontekstu savremenog vegetarijanstva, ali u nešto izmenjenom obliku, implicirajući ono što ona naziva 'ovozemaljskim misticizmom' (Twigg, 1979: 26). Ne brine se za dobro nekog bestelesnog duha ili duše, već za 'duhovno telo' kao takvo, telo kao 'besmrtni, mladi hram duha' (Twigg, 1979: 27). Takva uverenja podrazumevaju neku vrstu gnušanja prema telesnom i fizičkom, prema procesima varenja i eliminacije. Usvajanje vegetarijanske ishrane i odbacivanje mesa karakterišu se kao ključna svojstva traganja za telom bez godina i propadanja.

Tema 'novog poretka'

Pored razmatranja duhovnog elementa u savremenom vegetarijanstvu, Tvigova nastoji da pokaže i kako vegetarijanske ideologije predstavljaju kritiku onoga što se smatra konvencionalnim društvenim poretkom i ponude viziju novog, alternativnog načina oblikovanja društvenih odnosa. Tako, recimo, vegetarijanska jela obično krše visokostrukturisanu formu konvencionalnih obroka i iznose se u mešanom, nediferenciranom obliku. To odbacivanje strukture konvencionalnog jedenja može se videti i kao simbol odbacivanja širih obrazaca hijerarhije i moći, u kojima simbolika mesa ima pozitivan naboj. Sama priroda, tvrdi Tvigova, redefiniše se i rekonceptualizuje kao domen kome nisu svojstveni sukob, konkurencija i patnja, već sklad i blagost. Tako harmonizovan model prirode potom se koristi kao aršin za merenje nedostataka savremenog ljudskog društva, za koje se smatra da je izgubilo dodir s prirodnim, postajući izvitopereno i izveštačeno (Twigg, 1979: 22). Vegetarijanska ishrana se, kao 'prirodniji' način ishrane, smatra sredstvom za obnovu kontakta s harmoničnom prirodom. Međutim, još ambicioznije, vegetarijanska uverenja mogu uključivati i zahtev za 'novi moralni poredak' (Twigg, 1979: 29), a vegetarijanska ishrana postaje manifestacija opredeljenja za reformu i društvenu promenu. Zaista se posebno radikaln primer takvog mišljenja može naći u feminističkim argumentima Adamsove (Adams, 1990), po čijem mišljenju se praksa vegetarijanstva zastupa kao izazov muškoj moći oličenoj u mesu, te u krajnjem, kao sredstvo za ostvarenje onoga što ona naziva 'destabilizacija patrijarhalne potrošnje' (Adams, 1990: 186-90).

Zdravstveno-fiziološka tema

Pitanja zdravlja u vegetarijanskim ideologijama u te-
snoj su vezi sa shvatanjima prevencije bolesti. Ne-
vegetarijanska ishrana smatra se, zapravo, patoge-
nom. Osnov ovog stanovišta jeste ideja da je meso po
sebi rizična hrana, puna supstanci i agensa, prirodnih
i veštačkih, koje ugrožavaju čovekovo zdravlje. Dru-
ga, manje specifična jeste ideja da su moderne ishra-
ne inherentno nezdrave, jer počivaju na namirnicama
kojima nedostaju bitna nutricionarna svojstva zbog
njihove intenzivne prerade i poboljšavanja. Pored to-
ga, smatra se da su te namirnice verovatno zagađene
čitavim nizom sintetičkih aditiva, čija je svrha komer-
cijalna a ne nutricionarna, koji isto tako potencijalno
ugrožavaju čovekovo zdravlje. Nasuprot tome, vege-
tarijanska ishrana, isključivanjem proizvoda od me-
sa, izbegava rizike povezane s njima. I najzad, uobi-
čajeno naglašavanje konzumacije svežeg voća i po-
vrća posle minimalne obrade, smatra se načinom da
se ishrana vrati u oblik koji više odgovara čovekovim
nutricionim potrebama i da se izbegne unošenje opa-
snih materija.

Konceptualizacija mesa kao opasne životne namir-
nice može, u stvari, da ide i dalje. Stalna tema vege-
tarijanskog diskursa je shvatanje da meso uopšte nije
'prirodni' sastojak ljudske ishrane. Tvrdi se da čove-
kovo fiziologiji (npr. zubima i probavnim organima)
ne odgovara mesna ishrana, te da je konzumiranje
mesa, samim tim, verovatno pre štetno no korisno u
zdravstvenom pogledu.

Estetsko-gustativna tema

I odvratnost prema izgledu, taktilnim svojstvima i
ukusu mesa ima istaknuto mesto u vegetarijanskim
razmišljanjima. Meso se može okarakterisati pre kao
predmet gađenja nego kao predmet apetita i gusta-
tivnog užitka. Odbacuje se pozitivna simbolika mesa
(naročito crvenog) s njenim konotacijama muževno-
sti, snage i moći i zamenjuje negativnom i pežora-
tivnom simbolikom nasilja, smrti i propadanja. Na-
suprot tome, vegetarijanska hrana opisuje se na izu-
zetno pozitivan način, ne samo u pogledu njenih gu-
stativnih svojstava, već i kao nabijena životom, za
razliku od smrti koja se povezuje s mesom (Twigg,
1979). Pored toga, shvatanja čistote (vegetarijanska
hrana) i zagađenosti (mesna hrana) koja stoje iza

toga, predstavljaju visokoemotivni refren vegetarijanskih uverenja.

Lista ovde pomenutih tema ni u kom slučaju nije potpuna, ali dobro opisuje glavne komponente savremenih vegetarijanskih ideologija. Maurera (1995) ukazuje na to da iza ovih tema leži jedna dublja retorička struktura. Oslanjajući se na rad Ibara /Ibarra/ i Kicuse /Kitsuse/ (1993), ona je u stanju da identifikuje dva osnovna retorička idioma koji se koriste u prilog tvrdnjama inherentnim vegetarijanskom diskursu. Prvi od tih idioma je 'pravo na' koji naglašava slobodu, pravdu, izbor i oslobađanje i, u vegetarijanskoj retorici može se primenjivati na izabrane životinjske vrste kao i na ljude. Drugi idiom je 'ugrožavanje': naglasak je na zdravlju i fizičkoj dobrobiti tela, a u vegetarijanskom diskursu konzumiranje mesa tumači se kao nepopravljivo 'ugrožavajuća' aktivnost.

Čitav niz ličnih ili idiosinkratskih motiva i opravdanja se, naravno, neminovno javlja u iskustvu konkretnih pojedinaca. Prihvatanje vegetarijanstva može, recimo, da bude izraz želje da se odgovori očekivanjima onih koje ta osoba poštuje. I obratno, vegetarijanstvo se može upotrebiti kao način da se demonstrira distanca prema pojedincima ili grupama prema kojima se oseća antagonizam ili ozlojeđenost. Ili možda jednostavnije, okretanje vegetarijanstvu može biti izraz obične radoznalosti i naklonosti prema novotarijama. Povrh toga, motivacije koje pojedinac doživljava ili opravdanja koja koristi često su kombinovani i u međusobnoj interakciji. Iako su neki u stanju da identifikuju jedan jedini dominantan motiv, drugi ljudi to možda ne žele ili ne mogu da učine. O tim varijacijama biće više reči kad budemo razmatrali nekoliko empirijskih istraživanja vegetarijanskih uverenja, stavova i prakse.

Tematske struje u savremenom vegetarijanstvu nisu bez kontradikcija i tenzija; naprotiv. I konačno, možda najspornija od ovih tema je moralna. Argument da celovita moralna razmatranja treba proširiti preko granice između ljudi i drugih vrsta, neizbežno sobom povlači i etička i praktična pitanja kojima su se bavili filozofi kao Taunsend (Townsend, 1979) i Frej (Frey, 1983). Posebni problemi nastaju kad se argumentacija pomeri od brige za dobro životinja ka pravima životinja. Mogu li životinje imati prava, koje životinje treba da imaju prava i kako se ta prava

mogu poštovati i zaštititi, problemi su koji postavljaju neprijatna pitanja mislećim vegetarijancima. U neposrednije praktičnom smislu, na primer, vegetarijanstvo koje podrazumeva konzumiranje mlečnih proizvoda vodi pitanjima o tretmanu krava koje daju mleko i njihovoj sudbini kad ostare i postanu neproduktivne, kao i o uklanjanju neželjenih muških potomaka. U zapadnim ekonomijama je neposredna dostupnost kravljeg mleka po razumnim cenama, u stvari, tesno povezana sa industrijom proizvodnje mesa. Slične probleme postavlja i konzumiranje jaja u vegetarijanskoj ishrani, posebno pitanje uklanjanja neproduktivnih ptica i neželjenih muških potomaka. Zavisno od nivoa etičke osetljivosti, neki vegetarijanci mogu da izaberu da ignorišu, ili bar otklone, takva pitanja, ali drugi mogu tražiti odgovore. Međutim, čak ni veganizam, s njegovim više-manje strogim izbegavanjem životinjskih proizvoda, ne pruža potpun odgovor. Pretežna većina namirnica koje jedu vegani jesu poljoprivredni proizvodi, a sama poljoprivreda neminovno podrazumeva inicijalno uništavanje prvobitnih ekoloških sistema i njihovih originalnih biljnih i životinjskih stanovnika. Osim toga, procesi kao što su kontrola štetočina, oranje i žetva, neminovno vode uništavanju velikog broja sitnih beskičmenjaka i kičmenjaka, koji moraju ostati van granica moralnih obzira da bi se nastavila proizvodnja hrane. U tom smislu, potraga za onim što bismo mogli nazvati 'nevinim menijem' izgleda kao zastrašujuć zadatak za vegetarijanca, čak i za vegana.

I drugi provegetarijanski argumenti koji se tiču proizvodnje hrane mogu biti problem. Tvrdnja da je direktno konzumiranje biljnih proizvoda od strane ljudi efikasnije korišćenje prirodnih izvora od upotrebe poljoprivrednih proizvoda za ishranu stoke, nije baš tako jednostavna kao što izgleda. Veliki delovi zemljine površine koje su zauzeli ljudi nepodobni su za uzgajanje jestivih useva i mogu se eksploatisati jedino za ispašu domaćih biljojeda. Argument se, u stvari, uglavnom odnosi na poljoprivredne sektore ekonomija u razvoju, u kojima se intenzivno proizvedenim usevima hrane uzgajane životinje za ishranu i, stoga, nikako nije univerzalno primenljiv. Osim toga, treba oprezno da prihvatimo stanovište da bi vegetarijanstvo, ako postane dominantan obrazac ishrane u ekonomijama u razvoju, automatski povećalo dostupnost hrane u zemljama trećeg sveta. Takav kakav

je, ovaj argument ostavlja po strani ključne probleme distribucije. A, ti problemi ne tiču se samo praktičnih okolnosti transporta, skladištenja i alokacije namirnica, već i pitanja distribucije bogatstva i prihoda. Oni koji pate od neuhranjenosti i gladi obično su oni ljudi koji nemaju sredstava da proizvode, ili kupovnu moć da nabave hranu koja im je potrebna. Te strukturne nejednakosti i njihovi politički, ekonomski i kulturni koreni značajni su bar koliko i ideja o globalnom rezervoaru hrane koji bi se uvećao vegetarijanskim obrascima potrošnje.

I duhovne dimenzije savremenih vegetarijanskih ideologija sadrže inherentne tenzije, na primer, između duboko usađenog asketizma, s jedne, i naglaska na brizi i negovanju tela, s druge strane. Čak je i vegetarijansko zastupanje 'prirode' i 'prirodnog' bremenito teškoćama, pošto se brutalnije i okrutnije manifestacije interakcije između pripadnika iste ili različitih vrsta prekrivaju slikama sklada i jedinstva. Slično tome, moglo bi se reći da radikalne ili reformističke dimenzije vegetarijanskog mišljenja pate od tenzije između naglašavanja individualne dobrobiti i ličnog razvoja, s jedne, i shvatanja vegetarijanstva kao kolektivne pojave, kao pokreta sa širim političkim i moralnim ciljevima, s druge strane.

OBJAŠNJENJA USPONA VEGETARIJANSTVA

Ako prihvatimo tvrdnju da vegetarijanstvo danas predstavlja sve značajniju dijetetsku opciju u zemljama kao što su UK i SAD, suočavamo se s problemom da pokušamo da objasnimo rast popularnosti jednog dijetetskog režima koji je nekad sledila samo malobrojna manjina. U ovoj glavi razmotrili smo retoriku vegetarijanskih ideologija, retoriku koja dopušta pojedincu da razmisli o svojim prioritetima i obzirima i odluči da li da prihvati vegetarijanske preferencije i zabrane. To, naravno, ne znači da je takva odluka nužno čisto racionalna, pošto čitav niz emotivnih pa i gustativnih činilaca može da bude uključen. Pa ipak, ta retorika dopušta da se odluka formuliše i, ako je potrebno, opiše i opravda pred drugima.

Međutim, obično citiranje takvih retoričkih tema, samo po sebi, ne predstavlja valjan pokušaj objašnjenja uspona vegetarijanstva. Pored toga, neophodan je određeni uvid u promene (sociološke, kulturne i

ekonomske) koje su stvorile uslove u kojima vegetarijanske ideologije mogu da budu uspešne i privlače sve veći broj pristalica. Podsetićemo da Fids smatra da je trend dugoročnog smanjivanja potrošnje crvenog mesa posledica dubljeg kulturnog zaokreta i da ima simbolički značaj. Nekad su proizvodnja i konzumiranje crvenog mesa tradicionalno bili izraz čovekove sposobnosti da vlada svetom prirode i eksploatiše ga; naše percepcije odnosa prema tom svetu su u skorije vreme doživele transformaciju. Svoju nadmoć nad prirodom više ne slavimo vrstom trijumfalističkog konzumiranja mesa velikih i moćnih stvorenja. Fids smatra (1991: 219-23) da jedna ideologija brige i odgovornosti zamenjuje doktrine eksploatacije. U takvoj kulturnoj atmosferi, prihvatanje vegetarijanske ishrane i izbegavanja svakog mesa može se tumačiti kao izraz brige i osetljivosti prema okolini, kao nešto iza čega stoji jasna logika, logika u skladu sa sve šire prihvaćenim vrednostima. U tom smislu, savremeni porast popularnosti vegetarijanstva smatra se samo jednom komponentom složenog paketa skorašnjih promena, u koje spadaju sve prisutniji problemi ekologije i očuvanja, pojava ekoloških pokreta i uspon 'zelene' politike i etike. Implikacija ovog stanovišta jeste da je vegetarijanstvo kao dijetetska opcija u stvari postalo privlačnije zbog svog boljeg uklapanja u dublje kulturne tokove.

Fidsovo mišljenje, da su smanjenje ili izbegavanje konzumiranja mesa, ili prihvatanje vegetarijanstva znaci jednog dubljeg kulturnog zaokreta, u skladu je s konceptom 'civilizovanja apetita' koji je razvio Menel (Mennell, 1985). Taj koncept se odnosi na proces tokom kojeg su veličanje halapljivosti i prepuštanje uživanju u 'gargantuovskim' apetitima, svojstveno srednjovekovnoj kulturi, postupno zamenjivali naglasak na prefinjenosti ukusa i ispoljavanju samokontrole u konzumiranju hrane. Menel (1985: 38-9) zapravo sugerije da ta kulturna fiksacija na samokontrolu u odnosu na apetit verovatno stoji iza poremećaja u ishrani kao što je *anorexia nervosa*. Moguće je, međutim, da je ona i jedna od komponenti vegetarijanske ideologije. Videli smo da je simbolika mesa puna slika fizičke snage, animalne prirode, strasti i moći, a sve to je nespojivo s idejama samokontrole i rafiniranosti. Onda bi se moglo reći da je vegetarijanski apetit pod snažnim uticajem tog civilizacijskog procesa. Čak i kad se izražava afinitet prema

'prirodi' i 'prirodnom', to se, kao što je Tvigova istakla (1979), zasniva na jednoj konceptualizaciji prirode koja je harmonizovana i temeljno očišćena, u stvari, na neki način, civilizovana. Koncept dubljeg civilizacijskog procesa potiče, naravno, od Elijasa /Elias/. Sam autor kaže da bi napredovanje civilizacijskog procesa moglo povući sobom i napredak u onome što sam naziva 'prag odbojnosti' (Elias, 1978a: 120). Kultura prefinjenosti i kontrole podrazumeva da su pojedinci sve manje voljni da se suoče s potencijalno uznemirujućim i gadnim stranama proizvodnje i obrade hrane životinjskog porekla. Zbog toga se takva svojstva prehranbenog sistema sve više kriju od pogleda javnosti. Vegetarijanstvo ipak može predstavljati pokušaj da se ta svojstva, bar delimično, a u slučaju veganizma u potpunosti negiraju.

Sasvim je moguće i da su nedavne kulturne i ideološke promene koje su počele da utiču na ravnotežu snaga u domenu seksualne politike doprinele stvaranju klime povoljnije za vegetarijanstvo. Argumenti Adamsove (1990) o složenim simboličkim i metaforičkim asocijacijama između jedenja mesa i muške vlasti nad ženama naveli su je da pozove žene da usvoje vegetarijansku ishranu kao deo izazova muškoj dominaciji. Ona zapravo vidi vegetarijanstvo ne samo kao istorijski povezano s feminizmom, već i kao bukvalnu obavezu svake istinski opredeljene feministkinje. Pozivanje na feminističke vrednosti i prioritete ne javlja se značajnije u nalazima ograničenog broja empirijskih istraživanja kojima raspolazemo, ali bi to delom moglo biti posledica i njihovog originalnog plana i fokusa. Sigurno je da to što raspoloživi podaci ukazuju da je procenat vegetarijanaca među ženama, pogotovu mladim, veći nego među muškarcima, može biti posredna potpora tvrdnji da bi skorašnji prodor feminističkih ideja mogao biti dodatni činilac sve veće popularnosti baš ove dijetetske opcije.

S druge strane, empirijski materijal ne pruža mnogo direktnijih dokaza o tome da promenjena shvatanja veze između ishrane i zdravlja utiču na nivo i učestalost vegetarijanstva. Briga za zdravlje stalno se javlja u odgovorima vegetarijanaca, a neki je stavljaju kao svoj prioritet. Može se smatrati da i zdravstveno-obrazovne poruke i dijetetska uputstva koje promovšu vladine agencije, ističući potrebu za većim unošenjem vlakana i svežeg voća i povrća, takođe

doprinosu opštoj klimi naklonjenijoj vegetarijanstvu. Pored toga, s obzirom na trajnu važnost zdravorazumskih shvatanja veze između ishrane i zdravlja, vegetarijanstvo bi moglo sve češće bivati strategija pojedinca da uspostavi izvesni stepen lične kontrole nad svojim zdravljem i fizičkim dobrom.

Na neki način, ovaj tok razmišljanja vraća nas argumentima o načinima na koje se može izaći na kraj ili upravljati potencijalnom anksioznošću nastalom usled dubljih paradoksa hrane i jela. Tako je vegetarijanstvo možda jedan od važnih kulturnih sredstava za izlaženje na kraj sa, recimo, strahovima vezanim za hranu i zdravlje. U okvirima vegetarijanskog verovanja, izbacivanje mesa iz ishrane u stvari je izbacivanje supstance koja ugrožava zdravlje. Smatra se da te pretnje zdravlju proizlaze iz navodne nepodobnosti mesa za čovekov probavni sistem, njegovog masnog sadržaja, podložnosti bakterijama ili njegove zagađenosti veštačkim aditivima i talozima. Uz to, čak očividnije, vegetarijanstvo nudi neku vrstu rešenja za anksioznost i osećaj krivice izazvane ubijanjem životinja zbog hrane. Kako tradicionalni načini izlaženja na kraj s takvim brigama budu gubili značaj, njihovo mesto verovatno će zauzeti alternativne prakse, konceptualizacije i retorička sredstva. Dakle, vegetarijanstvo (i, možda čak u većoj meri, veganizam) je i praksa i diskurs koji sasvim odgovara potrebama savremenog anksioznog jedača. Sigurno je značajno da u transkriptu koji pominju Birdsvort /Beardsworth/ i Kajl /Keil/ (1992a: 287) ispitani vegetarijanci stalno ističu ideju da je njihova ishrana, delimično, pokušaj da povrate ono što eksplicitno imenuju kao 'duhovni mir'.

Mada je sasvim lako navesti vrste činilaca za koje bi se moglo smatrati da doprinose širenju popularnosti vegetarijanstva, neuporedivo je teže pokušati ih rangirati po važnosti. Zapravo, svaki pokušaj da se izmeri relativni doprinos ma kog od tih činilaca komplikuje mogućnost da te ideje mogu biti u složenoj interakciji. Dokaz za te interakcije na ličnom nivou pružaju nam empirijska istraživanja koja smo ovde razmatrali time što nam pokazuju kako se objašnjenja ispitnika prepliću s raznim motivima koje opisuju, često ih prikazujući kao da se međusobno podržavaju i potvrđuju. Na društvenom nivou, s obzirom na raznovrsnost tema i stvari koje se mogu smestiti pod vegetarijanski kišobran, otvoreno je pi-

tanje da li se samo vegetarijanstvo može konceptualizovati kao razumno koherentan pokret. Nalazi empirijske literature koji upućuju na važnu razliku između 'kolektivaca' i 'samotnjaka', ukazuju da usvajanje vegetarijanstva ne mora nužno da povlači sobom uključivanje pojedinca u kolektivne pokušaje promovisanja njegovih vrednosti, ili preobraćanje drugih u njegov način ishrane. Pa ipak, postoji značajna mogućnost da bi pojava vegetarijanstva, kao načina ishrane s milionima sledbenika sasvim lako mogla biti jedna od manifestacija širokog spektra dubljih kulturnih zaokreta i procenjivanja.

U stvari, ako bismo ocenjivali položaj vegetarijanstva u modernom sistemu hrane, postalo bi jasno da upravo taj sistem omogućava vegetarijansku dijetu. Široki asortiman biljnih namirnica koji je sada dostupan bogatom zapadnom potrošaču, asortiman uglavnom oslobođen sezonskih i geografskih ograničenja, omogućava stvaranje vegetarijanske kuhinje, raznovrsne i nove. Raznovrsnost i uživanje su svojstva hrane koja ističu mnogi ispitivani vegetarijanci (Beardsworth & Keil, 1992a). Suprotno tome, prihvatanje vegetarijanske ishrane onde gde je snabdevanje hranom lokalizovanije i sezonskije nikako ne bi bila naročito privlačna varijanta. Tako bi se, na primer, vegetarijanska ishrana bazirana isključivo na proizvodima tradicionalne severnoevropske poljoprivrede, pokazala pomalo monotonom i restriktivnom.

Ako prihvatimo tvrdnju da ideološke nivoe sistema hrane u zapadnim društvima sve više karakteriše pluralizam jelovnika, postoje jasne implikacije po naše razumevanje savremenog vegetarijanstva. U sredini pluralizma jelovnika, postojanja različitih principa jelovnika (racionalni, moralni, hedonistički, itd.), pojedinac raspolaže znatnom fleksibilnošću (uz neka društvena i ekonomska ograničenja, naravno) pri pravljenu ličnog načina ishrane. U takvoj klimi, prihvatanje vegetarijanstva će se vrlo verovatno smatrati tek jednim od izbora načina ishrane i životnog stila od mnogih koji se nude, a sve manje dijetetskom devijacijom ili nekonformizmom. Mada će to, možda, vegetarijanstvo učiniti manje privlačnim onima koji traže način da demonstriraju različitost ili izraze protest, povećaće njegovu privlačnost za širi krug potencijalnih preobraćenika.

Ovaj nas zaključak, međutim, suočava s jednim zanimljivim paradoksom. Retorika vegetarijanstva teži

znatnom naglašavanju ideje izazova konvencionalnim načinima ishrane. Taj izazov može, kao što smo videli, biti zaodeven u etičke, nutricionističke termine, u koncepte 'prirode' i 'prirodnog' itd. Ipak se može tvrditi (Beardsworth & Keil, 1993a) da je taj izazov konvencionalnom sistemu hrane, praktično, u procesu reintegriranja u njega. Za kapitalistički, tržišni sistem hrane, vegetarijanski ukusi i potrebe predstavljaju nove marketinške i profitne mogućnosti. Tako su stvoreni specijalizovani proizvodi i usluge namenjeni vegetarijanskim potrošačima da bi se udovoljilo tražnji značajne nove manjine. Te promene eksplicitno priznaju mnogi ispitanici koji su decenijama vegetarijanci, kad govore o poboljšanjima koja su doživeli u pogledu dostupnosti vegetarijanskih namirnica, restorana, itd. (Beardsworth & Keil, 1992a). Pošto je vegetarijanstvo apsorbovano u kapitalistički sistem hrane i pretvoreno u još jednu rutinski dostupnu dijetetsku opciju, prag pristupanja će se efektivno sniziti. Tako će se sadašnji broj vegetarijanaca verovatno održati, ili čak znatno povećati, jer se potencijalnim pridošlicama nudi sve jasniji proces konverzije.

S engleskog prevela Vera Vukelić

